

Тележкіна О. О. Стислість форми і лаконічність змісту рубаї – ознака мовної майстерності Д. Павличка / О. О. Тележкіна // Мова і культура : науковий журнал. – К., 2011. – Вип. 14. – Т. VIII (154). – С. 179 – 185.

УДК 821.161.2-1.09

Тележкіна О. О
(Харків, Україна)

СТИСЛІСТЬ ФОРМИ І ЛАКОНІЧНІСТЬ ЗМІСТУ РУБАЇ – ОЗНАКА МОВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ Д. ПАВЛИЧКА

У статті проведено аналіз мовно-виражальних засобів, використаних Д. Павличком для створення рубаї – стислої і лаконічної віршової форми, розкрито мовну майстерність поета у створенні поезій цього жанру.

Ключові слова: *антоніми, синоніми, синтаксичний повтор, паралелізм, просте речення, складне речення, текст, емоційно-експресивна функція.*

В статье проведен анализ выразительных средств языка, использованных Д. Павлычко для создания рубаи – краткой и лаконичной стихотворной формы, раскрывается языковое мастерство поэта в создании произведений этого жанра.

Ключевые слова: *антонимы, синонимы, синтаксический повтор, параллелизм, простое предложение, сложное предложение, текст, эмоционально-экспрессивная функция.*

The article deals with the analysis of language expressiveness used by D. Pavlychko while creating rubai – short and laconic form of poetry; language technique of the poet in works of such genre is discovered as well.

Key words: *antonyms, synonyms, syntactic repeat, parallelism, simple sentence, composite sentence, text, emotional and expressive function.*

Творчість кожного поета – це здобуток національної літератури й мови. Саме до таких митців належить Дмитро Павличко. Поет вніс в українській літературі нові жанри і збагатив її новими мотивами й темами.

Дмитро Павличко одним із перших в українській літературі звернувся до жанру рубаї (це «чотиривірш, викінчений мініатюрний віршовий твір, що лаконічно виражає певну думку» [1, 617]), властивого східній поезії, і витворив такі довершені форми, що перекладені таджицькою мовою, вони сприймаються «таджицькими читачами як оригінальні твори, закорінені в національний ґрунт і, водночас, збагачені досягненнями літератури іншого народу» [2: 11].

О.М. Сьомочкіна у праці «Рубаї в жанрово-стильовій системі української поезії другої половини ХХ ст.» говорить про те, що Д. Павличку належить важлива роль у становленні жанру рубаї, «що мають автентичний зміст, містять українське осмислення всіх елементів світобудови, закорінені в національний ґрунт». Завдяки глибині філософської думки, всеохопності тематики й високому рівню узагальнень рубаї митця дорівнюють до надбань світової літератури. Крім того, тексти рубаї Д. Павличка є прикладом для наслідування іншими поетами, які зверталися до цього жанру (зокрема, В. Базилевський, Р. Болюх, М. Браїчевський, В. Вихрущ, А. Гарматюк, Д. Кононенко, А. Крижанівський, Г. Латник, В. Ляшкевич) [2: 11]. Літературознавець зауважує, що «певну увагу творам Д. Павличка приділив у своїй монографії таджицький учений А. Амінов. Він вважає, що рубаяна Д. Павличка чи не найконцентрованіше втілює характерні риси рубаї» [2: 3].

Але, незважаючи на це, в українській мовознавчій науці до цього часу не розглядалося питання реалізації мовно-виражальних засобів у жанрі рубаї, зокрема у творчості Д. Павличка, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Відповідь на питання «Чому Д. Павличко звертається до жанру рубаї?» дає сам поет у передмові до видання 2003 року: «У студентські роки... виникла в мене думка присвоїти українській поезії афористичну, підпорядковану певному закону римування, чотирирядкову форму рубаїв. Приглядаючись до

неї, я побачив, що вона являє собою щось ніби стиснутий сонет. Її драматургія нагадує суперечливість змісту сонетної форми. Я думав так: якщо українська поезія досконало оволоділа сонетом і зробила його навіть жанром філософської лірики, то чому б їй не висловлюватись іще лаконічніше» [3: 4].

Метою нашої розвідки є розкриття мовної майстерності поета у лаконічних за змістом і стислих за формою творах названого жанру. І відповідно до цього ми повинні з'ясувати, якими засобами української мови оперував поет для створення лаконічної поетичної форми і схарактеризувати їх.

Наскрізною темою рубаї Д. Павличка є пошук смислу життя, який реалізується в переконанні, що все суще в житті людини тлінне, а думка – вічна, що людина не може бути людиною, якщо забула своє коріння, свою батьківщину; людина втратить сенс життя, якщо забуде рідну мову і рідну пісню. Стрижневим образом рубаї митця є людина, але це образ не лінійний: він реалізується в образі душі, серця, дороги, природи, в протистоянні смерті і життя.

Для втілення свого творчого задуму поет найчастіше удається до вживання антонімічних пар:

Просяєш світлістю ума

Минуле? Там не змінимо ні йоти,

Поміж народами всіма,

Майбутнє? Клич до творчої роботи.

Та скоро згаснеш, якщо в тебе

А мить, що ділить їх, все швидше мчить

Народу рідного нема [4: 180].

Ракетою в незаймані висоти [4: 16].

Уведення у твір кількох таких пар дозволяє підкреслити вагомість висловленого і застерегти людей від невинного:

Добро і лихо – світло й темнота;

Та не з пільми буває сліпота –

Надмірне світло людям очі сліпить,

У темряву їх душі загорта [4: 9].

Для поета не прийнятна «темнота душі»: душа має буде світлою, осяяною і осяйною. Щоб передати це читачеві митець поєднує контекстуальні синоніми

сонце – *сірник* із контекстуальним антонімом до обох лексем *темнота* або синонімічну й антонімічну пари: *темнота* / *ніч* – *світло* / *день*:

Я лицемірити не можу, як святі. Не смерті я боюсь, а темноти,
Сорочки чистої замало у житті. В якій не можеш сам себе знайти.
Потрібно сонця, сірника потрібно, Благословенне світло дня і ночі,
Щоб віршів не писати в темноті [4: 13]. *Мисль у якій засвічуєшся ти!* [4: 44]

Уславлення величі душі простежується ще в одному рубаї, де слова *вдолину* і *вгору* прочитуються як *світло* і *темрява* і підкріплюються ще однією антонімічною парою з *могил*, з *хати* – *знадвору*:

На ескалаторі життя –
одні в долину, інші вгору.
Так буде й завжди так було –
одні в долину, інші вгору.
Та людський дух, що вгору йде,
не повертається в долину,
Він кличе нас – та не з могил,
не з хати кличе, а знадвору [4: 148].

Для підкреслення важливості чистоти душі автор вводить у текст книжні слова, що надають твору особливої урочистості і підкреслюють, що «душа свята»:

Хто не воює проти лжі
І терпить підлості чужі,
Заходить, наче осквернитель.
В святиню власної душі [4: 130].

У роздумах про «чуже» – «наше» в житті людини поет сперечається сам із собою й удається до антонімів у поєднанні із контекстуальними синонімами:

– *Скажи мені, моя душе,*
Де наше поле, де чуже?
– *Нема чужого, все те наше,*
Що людський дух спостереже! [4: 124].

Тлінність усього суцього і гірку іронію від усвідомлення цього допомагають підкреслити елементи конфесійної лексики і ненормативні форми іменників, як-от:

Все в Інтернеті: гроші, адресі,

Зневіра й віра в те, «іже єси»;

І всі ми піймані в ту павутину,

Що наплели самі за всі часи! [5: 300]

або синтаксичний повтор:

*Своє життя ти спланував **на триста літ,***

*Добра всіляко надбав **на триста літ,***

А завтра вмреш, якраз коли воскресне

*Поет, що пісню написав **на триста літ*** [4: 72].

Протистояння життя і смерті автор відтворює за допомогою паралелізму: *ранок – народження, вечір – смерть* і тут же підкреслює вагомість життя кожного, вживаючи антонім до двох слів синонімічного значення, які його оточують (*відмінність – однаково – по-різному*):

*Відмінностей між **ранками** немає,*

*Та кожен **присмерк** іншим блиском грає.*

*Однаково **приходимо у світ,***

*Та кожен з нас по-різному **вмирає*** [4: 140].

Гостроту переживань про втрату пісні, якою живе душа автор передає за допомогою поєднання непоєднуваного: *сліпці зрячі, зрячі – це темнота*:

Минулося старе кобзарювання,

Але нема без пісні існування;

Сліпці із нею зрячими були.

*Без неї **зрячі – темнота остання*** [4: 221].

Рідний край для поета як недосяжна мрія, від якої він спочатку намагався втекти, а тепер не може її наздогнати. Основним засобом передачі цих хвилювань є топоніми, за якими можна простежити життєвий шлях митця.

Автор протиставляє ці назви і віддає перевагу рідному, наспіваному матір'ю біля колиски. Стрижневими тут виступають назви *Говерла* і *Стопчатів*:

*Я все життя – в печальній ностальгії: Я бачив Амстердам і Сіракузи,
Я бачив Київ на Говерлі в мрії, Та не шукав я там своєї музи;
Тепер я бачу злото полонин Вона – в Стопчатові, її коса –
На непогасних куполах Софії [4: 205]. Як волоть молодої кукурудзи [4: 211].*

*Колись я думав: радість – це путь Я марив Києвом, як був малим,
У світ незнаний із моїх Покуть; Як виріс, мріяв про Єрусалим;
Тепер я знаю: радість – то дорога Тепер у видивах моїх – Стопчатів,
До яблунь, що в Стопчатові цвітуть Моє село й блакитний ліс над ним [5:
[4: 60]. 301].*

У поета життя незнищенне, і полягає ця незнищенність у нескінченності буття всього живого. Життя у Д. Павличка – це нескінченна дорога, це початок і кінець водночас. Образ життєвої дороги відтворюється за допомогою уже названих нами засобів і підкреслюється синтаксичними повторами, що виконують емоційно-експресивну функцію.

*Все, що в землі, підніметься з землі, Земля спічне в землі. Вода збіжить у води,
Заграє в неба золотім гіллі. Повітря у вітрах злетить під небозводи,
По смерті теж мені потрібне сонце, А крихітка вогню, що я в собі ношу,
Вода і люди добрі, а не злі [4: 14]. Перейде в людський дух полум'яної вроди
[4: 34].*

Нескінченність життя для поета полягає в єдності людини і природи: «я – птах», – говорить ліричний герой про себе. Д. Павличко, підкреслюючи єдність людини і природи (*я птахом був*), повністю змінює значення другої частини вислову, наголошуючи на тому, що природа все ж таки перемагає (*б'є в слово полум'я, що в крилах я носив*):

*Я птахом був колись. Та світ мене зловив,
В людину обернув, скропивши потом жнив.
Коли сказати щось я маю – задихаюсь:*

Б'є в слово полум'я, що в крилах я носив [4; 79].

У цих рядках відчувається перегук із рядками Г. Сковороди «Світ ловив мене, та не спіймав».

У відтворенні мотиву життя-дорога Д. Павличко переймає і досвід Омара Хайяма, засвідчуючи єдність думок зі східними поетом за допомогою прямої мови:

*Хайям казав: «Пождіть, як стану я землею,
Тоді мій прах зробить дзбанком чи сулією!»
І я кажу: «Пождіть, квапливі гончарі,
Лиш мертву плоть віддам на посуд для єлею!» [4: 189].*

Крім цього, для відтворення названих мотивів у рубаї Д. Павличка спостерігаються зразки влучного використання фразеологічних одиниць як у незміненому, так і в зміненому вигляді, що дозволяє авторові заощадити мовні засоби і підкреслити лаконічність викладеного. Засвідчують це такі приклади:

*Теля покірне дві корови ссе. Забули пісню. Все в порядку.
Та це в життя науці ще не все: Про хатку дбали та про грядку.
Вгодованих бичків беруть на бойню. І душі вам відформував
Худіших доля на лужках пасе [4: 208]. Змієподібний ріг достатку [4: 215].*

Силою свого таланту поет створює вислови, які за своїм змістом можуть дорівнятися до афоризмів:

*Молюсь до Тебе, Пане Боже,
Дай нам оточення вороже –
Бо не згуртує нас любов,
Якщо ненависть не pomoже [5: 294].
На цьому світі двічі ми живем,
До смерті – раз, а вдруге – як помрем.
Нести могильний камінь легше тому,
Хто звик трудитися під тягарем [5: 295].
На цій землі не помирає суть,
Це тільки форми і предмети мруть.*

А мисль в ядрі самого існування

Безсмертна ніби атомна можуть [5: 295].

В аналізованих віршах Д. Павличка представлені яскраві епітети і влучні метафори, оригінальні порівняння: *металася душа, безрадна й одинока [4: 75]; І полум'я воно січе, стріляє в материні груди, – і мертвим молоком живе й росте малий невинний кат! [4: 83]; блакитна мить, сплячий дим, небо плаче, як вдовиця [5: 296]; я також – немов ромен без пелюсток [4: 82]; душа чорніє, наче сrebro [5: 299]; як ті сліди, життя моє зникає, а небо в хмарах, як розбитий глек [5: 299]* та ін.

Стислу форму рубаї поетові допомагають створити різні види синтаксичних конструкцій: митець вживає всі види речень від односкладних неускладнених до багатокомпонентних конструкцій, подеколи органічно поєднуючи різні види простих і складних речень в одному тексті:

Повернешся. Побачиш. Буде жаль.

Не вернешся. Згадаєш. Теж печаль.

О Господи! Чи людські горя й смутки –

Ява Твоїх надземних віддзеркаль?! [5: 298]

або:

Вода втікає вниз. Вогонь втікає вгору.

І входить кожен дух до не свого простору.

Переселятися не може тільки Час,

Бо він є замкнений зсередини й знадвору [5: 298],

а подеколи майстерно вкладаючи філософську думку в одне кількокомпонентне речення, яке складає цілісний смислово завершений текст [6]:

Мені нагадують людські серця

Крихке й тоненьке серце олівиця –

Зламати легко, застругати важче,

Списати неможливо до кінця [4: 31].

На все впливає мови чистота:

Зір глибшає, і крацають уста,

Стає точнішим слух, а думка гнеться,

Як вітром розколихані жита [4: 159].

У рубаї Д. Павличко подає читачеві готову викінчену думку, що спонукає до осмислення певного явища, як-от:

*Не раз я був, як та підпряга;
Зі мною йшов собі коняга
Хитрющий – я тягнув за двох,
Він брав за двох медалі й блага* [4: 199],

але інколи поет закликає читача до спільної творчої діяльності, вводячи у фінальну частину тексту питальні речення, що потребують відповіді:

*Берега вироста в камінному дворі.
Вона питається вечірньої зорі:
– Чи є на світі ліс? – Нема на світі лісу!–
А що сказав би ти ув'язненій сестрі?* [4: 218].

Отже, за результатами аналізу текстів рубаї Д. Павличка можна зробити висновок про те, що вкладені у форму рубаї аналітичність і високий ступінь узагальнення допомагають розкрити глибоку філософську думку, переживання ліричного героя і самого автора. Усе це поет відтворює за допомогою майстерного поєднання антонімічної і синонімічної лексики. Глибину авторського задуму допомагають розкрити синтаксичні повтори й узуальні та оказіональні фразеологізми. І найвищий злет поетичної думки – авторські афористичні вирази, які втілюють життєву мудрість і засвідчують неабияку мовну майстерність митця. Це дозволяє не лише говорити про мовну майстерність Д. Павличка, але й про універсальність засобів української літературної мови, за допомогою яких глибоку філософську думку можна передати лаконічно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник /Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко.– К.: Академія, 1997.– 752 с.

2. Сьомочкіна О. М. Рубаї в жанрово-стильовій системі української поезії другої половини ХХ ст.: автореф. ... кандидата філол. наук: 10.01.05 /Сьомочкіна Олена Миколаївна. – К., 2005. – 20 с.
3. Павличко Д. Рубаї /Д. Павличко. – К.: Генеза, 2003. – 250 с.
4. Павличко Д. Рубаї /Д. Павличко. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1987. – 248 с.
5. Павличко Д. Покаянні псалми /Д. Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2009. – 880 с.
6. Тележкіна О. О. Складне речення як текст (на прикладі збірки «Рубаї» Д. Павличка) /Олеся Олександрівна Тележкіна //Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2009. – С. 261–269.